

Christer Bergström

6. Stalinismens förräderi

Utdrag ur Christer Bergström, *Vägen till andra världskriget* (2019)

Kapitlet handlar om hur stalinismen från slutet av 1920-talet bidrog till att bana väg för Andra världskriget, särskilt genom att

- 1) splittra och försvaga den internationella arbetarklassen genom att rikta huvudslagen mot socialdemokratin under nazismens framväxt nazismen i Tyskland (vilket underlättade Hitlers maktövertagande) och genom att under spanska inbördeskriget rikta huvudslagen mot de radikala krafterna för att i stället söka få till stånd en allians med anti-nazistiska borgerliga krafter (vilket underlättade Francos seger).
- 2) försvaga Sovjetunionen genom en brutal tvångskollektivisering som följdes av den stora terrorn under 1930-talets andra hälft. Som krona på verket slöt man hösten 1939 en icke-angreppspakt med Hitler, vilken gav Hitler fria händer att anfalla och ockupera västra Polen (samtidigt som Stalin ockuperade östra delarna av Polen och de baltiska staterna).

Martin F

Det är alltid lika vanskligt, om än inte ovanligt, att försöka göra moralfrågor av historien. Att moralisera över att Storbritannien och Frankrike inte intervenerade mot de höger-auktoritära regimerna i Italien, Tyskland och Spanien i tid vore meningslöst. Det låg helt enkelt inte i dessa staters natur att utmana högerauktoritära regimer just därför att de var högerauktoritära. Kommunismen i Ryssland hade de intervenerat mot några år tidigare – men med högerdiktaturer var det någonting helt annat, vilket vi sett exempel på. Regimerna i Tyskland och Italien

förde västmakterna krig mot endast då dessa stater hotade västmakternas egna intressen; mot den högerauktoritära regimen i Spanien företog sig de stora västliga förespråkarna för demokrati inget – i stället upprättade man vänskapliga förbindelser med Francoregimen på välbekant antikommunistisk grund.

Om man kan moralisera över någon av 1930-talets makter för dess politik gentemot Nazityskland så är det Sovjetunionen. Och med Sovjetunionen den till Moskva bundna Kommunistiska internationalen (Komintern). Dessa båda var av naturliga skäl högerdiktaturernas politiska huvudfiende och måste bedömas utifrån denna utgångspunkt.

Behärskade av den i många kretsar långt in i våra dagar lovsjungne Stalin begick Sovjetunionen och Komintern åren 1923-1939 i stort sett alla misstag de kunde begå i sina förhållanden till de högerauktoritära regimerna. Genom en politisk sicksackkurs som nästan ser i förväg programmerad ut låg de under denna period hela tiden på en politisk kurs som för tillfället råkade gynna de högerauktoritära regimerna och krigets framväxt mest.

I efterhand är det lätt att konstatera att Sovjetunionen haft mest att vinna på att fortsätta den utrikespolitiska linje som Lenin inlett och Trotskij fortsatte att förespråka; därmed skulle det med största sannolikhet ha lyckats att på egen hand avvärja andra världskriget. Med nästan vilken utrikespolitisk linje som helst än just den Stalin drev skulle Sovjetunionen åtminstone ha lyckats dämpa effekterna av nazismens seger i Tyskland. Men även detta förebrående är tämligen meningslöst, då en sådan politik utgjorde ett direkt hot mot Stalin-regimen som sådan; i själva verket kunde den knappast föra någon annan politik än vad den gjorde.

De undertrycktas regering

Oktoberrevolutionen i Ryssland 1917 var en av de mest dramatiska händelserna i mänsklighetens historia. Det var inte fråga om ett vanligt nationellt uppror, utan det var en del av en världsomspännande revoltrörelse som syftade till att riva ner det gamla klassamhället i jordens alla länder och upprätta de undertryckta klassernas och folkens herravälde. Den brittiske ämbetsmannen i Hans Majestäts regering, Lord Strang, ger i sin *England i världspolitik*, med stilenligt språkbruk uttryck för den förfäran med vilken de styrande i Europa reagerade på den nya regeringen i Ryssland: ”Vad man inte hade förutsett, fastän den franska revolutionära regeringen [det vill säga 1789] hade gett världen en försmak härav, var att den skulle bli en regering som skulle komma att angripa andra regeringar bakom ryggen på dem, vända sig till deras hemmabefolkningar och till befolkningen i deras besittningar.”¹

Svaret på frågan om oktoberrevolutionen var en statskupp eller en riktig folklig revolution avgörs av politisk inställning. För icke-kommunister är det i regel en statskupp eftersom det inte skedde något allmänt folkuppror och parlamentet (duman) upplöstes. För kommunister var det en revolution eftersom maktövertagandet beslöts genom val i vid den tiden helt demokratiska arbetar- och soldatråd (sovjeter) över hela landet, och duman upplöstes eftersom det var omöjligt att ha två olika beslutande organ – duman och högsta sovjet.*

I vilket fall som helst gav den nya regimen i Ryssland ny kraft åt *Kommunistiska manifestets* gamla stridsrop ”proletärer i alla länder förena er” och tillfogade Lenins paroll ”arbetarna har inget fosterland” som betonade klass- i stället för nationstillhörighet. Det var en internationalistisk regering i ordets verkliga betydelse. Bolsjevikerna betraktade segern i november 1917 endast som startskottet till en våg av revolutioner över hela världen. Och de var fast beslutna att medverka till denna omfattande resning. Bland annat lade kommunisterna stor vikt vid den antikoloniala kampen. Afrikaexperten Basil Davidson beskriver i *Afrikas moderna historia* hur nyheten om oktoberrevolutionen och dess följder nådde och inspirerade

¹ Lord Strang, *England i världspolitik*, s. 291.

* Se [Oktoberrevolutionen, statskupp eller revolution?](#) av Ernest Mandel för en grundlig analys av denna fråga.

befolkningarna i kolonierna. Till exempel fick Abd el-Krims befrielsekrig och hans Förenade Rifstammars republik ett starkt stöd av den Kommunistiska internationalen. Kommunistiskt inspirerade revolter i till exempel Vietnam och Indonesien var andra direkta följder av den tidiga Kominterns antikoloniala politik.²

En dramatiskt ny utrikespolitik såg dagens ljus. Besjälade av en glödande idealism öppnade bolsjevikregimen tsar regimens diplomatiska arkiv och lät till den diplomatiska kårens förfäran offentliggöra alla hemliga fördrag. Själva avstod de från alla de fördelar det gamla Ryssland dragit av dem. ”Undanröjandet av den hemliga diplomatin är det första villkoret för en hederlig, folkförankrad och sant demokratisk utrikespolitik”, förklarade Trotskij, ansvarig för Sovjetunionens utrikesärenden under de första åren efter revolutionen.³ I mars 1919 bildades den Kommunistiska internationalen av marxistiska grupper från olika håll i världen. Senare konstituerade den sig som ett revolutionärt världsparti. Naturligtvis åtnjöt det segerrika ryska kommunistpartiet den högsta auktoritet inom Komintern, och detta blev så småningom anledningen till dess fall.

Revolutionens byråkratisering

Fyra år efter revolutionens seger var förhållandena i Ryssland helt annorlunda. Följderna av det ryska inbördeskriget – då sjuutton utländska stater kastade sig över den kommunistiska republiken – var fruktansvärda. Landets industri var nästan fullständigt utplånad och jordbruksproduktionen halverad. Tillsammans med den internationella hungerblockaden mot Sovjetunionen bidrog dessa faktorer till att framkalla den stora svältkatastrofen vintern 1920/21. I svältens spår följde epidemier, tyfus och kolera. Tio miljoner människor beräknas ha fått sätta livet till för svälten och epidemierna. Därtill kommer två och en halv miljoner dödsoffer under striderna i första världskriget och inbördeskriget.

De ”vita” och de utländska interventionsarméerna lyckades om inte störta den sovjetryska kommunismen så åtminstone uttömma den på all dess kraft. ”Vi måste i dag gå till de fattigaste länderna i Afrika, Latinamerika och Ostasien för att fatta denna kulturella efterblivenhet och förstå de betingelser som Sovjetunionen hade att utgå från”, skriver den franske historikern Jean Elleinstein apropå tillståndet i det röda Ryssland efter inbördeskriget.⁴

De största idealisterna bland de ryska revolutionärerna, de ”gräsrötter” som burit upp revolutionen på sina axlar, hade stupat och hela 70 procent av befolkningen var inte läs- och skrivkunnig. På denna grogrund växte sig ett skikt av statstjänstemän mäktigt, ett skikt som förvisso levde på och av ett socialistiskt inriktat samhälle men som för sin egen privilegierade ställnings skull stod i motsättning till de revolutionära idealen och strävade efter makt. Den främste representanten för den ryska statsbyråkratins maktambitioner blev en man som kallade sig Stalin (Stålmannen), och som med tiden kunde etablera rena enmansdiktaturen.

Den råbarkade Josef Vissarjonovitj Djugasjvili, allmänt känd som Stalin, var bolsjevik men hade inte spelat någon viktig roll under det avgörande året 1917. Istället hade han till en början motsatt sig ett maktövertagande. Den unika maktställning han senare kom i besittning av berodde i stället på att han 1922 utsågs till partiets generalsekreterare. Från början var det en alltigenom administrativ befattning utan större politisk betydelse. Men i den svåra situation som rådde kom generalsekreteraren att spela en allt större roll, framför allt därför att det var han som kontrollerade vilka partimedlemmar som skulle få ledande funktioner.

Den obestridde partiledaren Lenin ägnade de sista åren av sitt liv åt att försöka motverka statsbyråkratins maktsträvan. Mot slutet av sin livstid blev han alltmer skeptisk mot Stalins politik, som han karaktäriserade som ”storrysk nationalism”. Han uttryckte oro över den

² Basil Davidson, *Afrikas moderna historia*, s. 183.

³ Isaac Deutscher, *Den väpnade profeten*, s. 263 (bokversionen).

⁴ Jean Elleinstein, *Stalinfenomenets historia*, s. 17.

”gränslösa makt” som generalsekreteraren samlat i sin hand och beslöt att förflytta Stalin från posten som generalsekreterare. Men de sviter han led av efter ett attentat 1918 gjorde honom alltför svag för att kunna genomdriva detta. Efter sin tredje hjärnblödning i mars 1923 tvingades Lenin ställa in all verksamhet. Från och med denna tid utövades den reella makten av Josef Stalin, ett fenomen som blev än mer påtagligt efter Lenins död i januari 1924.

Stalin och statsbyråkratin förstod att utnyttja de inskränkningar i sovjetdemokratins * som införts under inbördeskriget, för att därigenom ytterligare stärka sin makt. Den så kallade vänsteroppositionen med revolutionens andreman Trotskij i spetsen drog slutsatsen att statsbyråkratin och tendenserna till storrysk nationalism måste besegras genom att radikalt utveckla demokratins igen. Därmed utkristalliserades Trotskij- och Stalingruppernas fientliga läger.

Stalin kunde förstås använda sin ”gränslösa makt” till att sätta munkavle på vänsteroppositionen, varefter han fick Trotskij utesluten ur partiet och utvisad ur landet. Den i grund och botten antirevolutionära byråkratin, kallad stalinism efter sin första ledare, kunde mycket snart konsolidera sin maktställning i Sovjetunionen. Konsekvenserna skulle bli förödande.

Stalins högerkurs

For Josef Stalin, som varken var särskilt intresserad av eller kunnig i internationella frågor, var utrikespolitiken vid den här tiden av underordnad betydelse. Mot bolsjevikernas ursprungliga vision av en världsrevolution ställde Stalin parollen om ”socialismen i ett land”. Under hans allt mer diktatoriska ledning reducerades utrikespolitiken till föga mer än en skugga av inrikespolitiken. Kommunistpartierna förvandlades från världsrevolutionens avantgarden till Sovjetunionens gränsbevakare.

Stalins första internationella framträdande, i Tyskland, slutade i en ren katastrof. År 1923 uppstod det kanske gynnsammaste ögonblicket någonsin för ett revolutionärt maktövertagande i Tyskland. Först rådde Stalin Komintern att hålla tillbaka de tyska kommunisterna. Därefter gav han dem själv en rad förvirrande och motsägelsefulla råd bland annat skulle de tyska kommunisterna organisera en revolution mot socialdemokraterna men samtidigt inträda i Sachsens socialdemokratiska regering – vilka sammantaget hade en direkt nederlagsbringande effekt.

Efter den tyska revolutionens slutgiltiga misslyckande 1923 tycks Stalin ha beslutat att begrava all vidare tanke på världsrevolution för att i stället helt inrikta sig på socialismen i ett land, vilket blev hans paroll. Under Kominterns första fyra år hölls fyra världskongresser; under Stalins tjugofemåriga diktatur endast tre.

I början och mitten av 1920-talet förde Sovjetunionen den så kallade NEP-politiken, en tillfällig liberalisering av den ekonomiska politiken. Under NEP-erans inflytande övergav kommunistpartierna en del av det revolutionära programmet till förmån för ett bredare samarbete. I Polen fick det till följd att kommunister och socialister stödde den blivande högerdiktatorn marskalk Pilsudskis militärkupp 1926. I Kina övertalades kommunisterna att underordna sig Chiang Kai-shek – vilket gjorde dem försvarslösa mot Chiangs blodbad på kommunisterna i Shanghai i april 1927. Och i Tyskland inriktade sig kommunisterna på samarbete inom Weimardemokratins ramar.

Ultravänsterkursen

Men Sovjetunionens och Kominterns sicksackande hade bara börjat. NEP-politiken gav

---

* Under fredssamtalen med Tyskland i Brest-Litovsk vintern 1917/18 utmanade Leo Trotskij den tyske chefsförhandlaren general Hoffmann med orden: ”Jag skulle bli mycket glad om jag fick veta att den socialdemokratiska pressen i Tyskland åtnjuter samma frihet som vara motståndare och den kontrarevolutionära pressen åtnjuter i vårt land” – en jämförelse som vid den tiden utföll till Sovjetrysslands fördel.

snabbt de så kallade kulak-bönderna en ökande makt. Stalin och det sovjetiska maktskiktet började snart uppfatta det som ett hot mot sin egen position och reagerade med panik. I början av 1928 slog man till alla bromsar och kastade om politiken till en plötslig vänsterkurs. En oerhört brutal kollektivisering av landsbygden och en hänsynslös industrialisering med utnyttjande av tvångsarbetare tog fart. De mänskliga offren räknades i hundratusental, kanske miljoner, när statsbyråkratin på detta sätt försökte skydda sig mot vad som kunnat bli en medtävlare om makten. Borta var all samarbetspolitik. Detta var den så kallade ultravänsterkursen, och den påverkade märkvärdigt nog, liksom den föregående högerkursen, Kominterns internationella politik.

På Kominterns sjätte kongress i Moskva i juli-september 1928 delgavs delegaterna en helt ny strategi. På den föregående kongressen bara fyra år tidigare hade samarbetspolitikens högerlinje fastslagits. Nu fick kommunistpartierna höra att det var slut på allt samarbete, nu var socialdemokraterna plötsligt huvudfienden!

Efter att all revolutionär verksamhet från de Kominterntroga kommunistpartiernas sida legat helt nere i fyra år skulle nu en huvudlös ultravänsterkurs inledas. Kominterns nya kurs var enligt Stalinbiografen Isaac Deutscher ”så verklighetsfrämmande att Stalin med all sannolikhet uppmuntrade den enbart därför att han såg ytterst föga praktisk betydelse i något som Komintern företog sig under dessa år.”⁵

Den stalinistiska politiken fick helt avgörande effekter för Hitler och nazisterna i Tyskland. Det började med misslyckandet för upproret 1923. Därefter inställdes all revolutionär verksamhet mellan 1924 och 1928, vilket råkade vara de år då Hitler återuppbyggde nazistpartiet efter det misslyckade kuppförsocket 1923. År 1928, då nazistpartiet vuxit sig så starkt att det kom in i riksdagen och kunde börja sin klättring mot makten, inleddes ultravänsterkursen, och med den kommunisternas våldsamma attacker mot socialdemokratin, vilket gjorde arbetarrörelsen splittrad och försvagad inför det nazistiska stormanloppet i början av 1930-talet.

Stalin söker sig västerut

När den aggressiva högerdiktaturen väl etablerat sig vid makten i Tyskland var Stalin plötsligt tvungen att ägna sig åt utrikespolitiken på allvar. Till att börja med hade den sovjetiske diktatorn varit osäker på den nya tyska regimens Rysslandspolitik, men sedan Hitler i januari 1934 slutit sin nonaggressionspakt med Tysklands naturliga fiende Polen stod det klart för ledningen i Moskva att Nazityskland hade udden riktad mot dess eget land.

Brådstörtat sökte sig Stalin nu ut på den internationella arenan i jakt på bundsförvanter som kunde skydda honom mot Hitler. Allra främst inriktade han sig på Tysklands arvfien Frankrike. Redan i maj 1934 uppmanade ryssarna de franska kommunisterna att samarbeta med socialdemokraterna mot fascismen. ”Det skulle vara ett kriminellt anslag mot arbetarklassen att motsätta sig en sådan enhetsfront”, skrev partiorganet Pravda – åtta år för sent. Stalin gick längre än till en enhetsfront mellan arbetarpartierna. Han inledde samtal med regeringen i Frankrike om en pakt mot Tyskland, och i september 1934 anslöt han Sovjetunionen till Nationernas förbund. Det var de första tecknen på en brytning med Kommunistiska internationals ursprungliga principer och till och med själva dess *raison d’être*.

Här måste man naturligtvis betrakta Stalins agerande utifrån det kommunistiska perspektivet – han var ju trots allt den främste representanten för den kommunistiska rörelsen. Kommunisterna hade ställt Komintern i motsättning till Nationernas förbund – som de betecknat som ”en rövarkula” avsedd att upprätthålla status quo i en värld av förtryckare och förtryckta. 1934 fattade Stalin beslutet att Sovjetunionen skulle gå med i Nationernas förbund.

---

⁵ Deutscher, s. 277.

Ny högerkurs

I mars 1935 tog Stalin emot den blivande brittiske utrikesministern Anthony Eden i Moskva. Vid detta tillfälle lät han spela Imperiets hymn ”God save the King”, vilket skulle ha varit fullständigt otänkbart i Sovjetunionen bara ett år tidigare. Två månader senare undertecknades pakter med både Frankrike och Tjeckoslovakien.

Ledningen i Moskva var nu helt inriktad på samarbete med de västliga regeringarna på deras villkor. En ny tvär kursändring i Komintern var därför nödvändig. Så sent som i mars 1935 hade den franske kommunistledaren Maurice Thorez protesterat mot ett förslag att utsträcka värnpliktstiden till två år med orden: ”Vi kommer inte att finna oss i ett krig vilket framställs som ett försvar för demokratin mot fascismen” – ett uttalande som naturligtvis vållade Stalin bryderi i dennes kontakter med Frankrike, som gick ut på det rakt motsatta, att ett med Sovjetunionen allierat Frankrike skulle vara så militärt starkt som möjligt.

Två månader senare fann Stalin för gott att sammankalla Kominterns sjunde kongress. Där dikterade han ännu en förändring av kommunisternas politik. Nu skrotades ultravänsterkursen fullständigt. De nya direktiven gick ut på att kommunisterna skulle alliera sig i antifascistiska fronter med inte bara socialdemokraterna utan även borgerliga demokratiska krafter. Kovändningen kunde inte vara större!

I realiteten innebar de nya direktiven att den kommunistiska världsrörelsen tömdes på allt revolutionärt innehåll. Allt tal om världsrevolution upphörde och kommunistpartierna förvandlades från ”revolutionära defaitister” till de starkaste rustningsförespråkarna i väst. I en intervju som publicerades i Pravda den 5 mars 1936 betecknade Stalin tanken på världsrevolutionen som ”ett komiskt, eller rättare sagt tragikomiskt missförstånd”.⁶ Att det inte bara var retorik visades dels i kolonierna – där kommunisterna i stort sett över en natt bytte sida till kolonialmakterna, med ett långvarigt misstroende mot kommunismen bland kolonialfolken som resultat – och dels, vilket vi skall se i fortsättningen, i det spanska inbördeskriget.

Återigen skulle den sovjetiska ledningens dominerande inflytande över Komintern spela högerdiktaturens i händerna. Härskaren i Kreml var mer än lovligt naiv när han inbillade sig att västmakterna på allvar var intresserade av en pakt med kommunismen. Konsekvensen av folkfrontspolitiken blev att den enda antifascistiska politik som Sovjetunionen kunnat föra med framgång aldrig förverkligades – den politik som den franske revolutionären Jacques Doriot förordade: ”Det är inte genom ett imperialistiskt krig utan genom den sociala kampen som vi väntar oss att den hitlerska regimen ska störtas.” Sett ur revolutionärernas perspektiv fick folkfrontspolitiken i Frankrike katastrofala och i Spanien rent tragiska följder.

Stalin och spanska inbördeskriget

I Spanien fick ett vänsteruppsving i kombination med Kominterns nya kurs till följd att en folkfront liknande den franska kunde bilda regering i februari 1936. Trots att denna var mycket måttfull, reste sig strax efteråt högerinriktade officerare under ledning av Francisco Franco för att störta den folkvalda regeringen. Franco var en hårdhänt general som visat sina kvalifikationer då han ett par år tidigare dränkt de asturiska gruvarbetarnas protestyttringar i blod. När han nu själv ledde en landsomfattande protestyttring var det med enorma resurser i ryggen.

Så gott som hela krigsmakten stod till revoltörernas förfogande. Det såg ut som om Francos styrkor, Nationalisterna som de kallade sig själva, skulle vinna en promenadseger. Stad efter stad, distrikt efter distrikt tog de över utan att möta nämnvärt motstånd och rensade ut folkfrontens funktionärer och sympatisörer.

Regeringen stod handfallen. Förgäves vädjade den till de stora västliga demokratierna om

⁶ Isaac Deutscher, *Stalin*, s. 318

stöd. I det läget reagerade de spanska folkmassorna spontant. Trots myndigheternas försök till motstånd bröt de sig in i de stora vapenarsenaler som trots allt fanns tillgängliga. Det spontant självbeväpnade fattigfolket mötte med generationer av uppdämt klasshat Francos trupper och kastade tillbaka dem överallt. Entusiastiskt följde lantarbetarna och industriarbetarna upp sin seger över den nationella armen med en revolutionär resning; det ena gav det andra. Händelserna i Ryssland två decennier tidigare upprepades nu på Iberiska halvön. Fattigbönder tog över storgodsen, fackföreningarna beslagtogs fabriker och transportmedel och revolutionära miliser trädde i ordningsmaktens och militärens ställe. Nästan över en natt uppstod ett nytt revolutionärt samhälle i Spanien. Omfattande excesser förekom förvisso även bland revolutionärerna godsägare och präster lynchades när tidigare utblottade lantarbetare gjorde upp räkningen med sina gamla förtryckare. Enbart bland prästerskapet blev 6 832 människor mördade. Det sammanlagda antalet dödsoffer för den ”röda terrorn” beräknas till mellan 38 000 och drygt 70 000.

I åttio år har diskussionen pågått om varför Franco segrade i inbördeskriget. Det berodde i alla händelser inte på den ”röda terrorn”, som ofta var spontana våldsytringar ute på landsbygden. Den ”vita terrorn” var – i Spanien liksom i inbördeskrigen i Finland och förmodligen även i Ryssland av avsevärt större omfattning. En förklaring till Francosidans seger gör gällande att det berodde på den splittringen som följde på det revolutionära upproret. En annan förklaring hävdar motsatsen – att det endast var genom revolutionen som Franco skulle ha kunnat besegras; till förmån för denna uppfattning talar det faktum att det var revolutionen som mobiliserade till det försvar som drev tillbaka de inledningsvis framgångsrika Nationalisterna.

Vad vi vet är att Stalin, kommunistpartiet och hela folkfronten såg med yttersta ogillande på den ”okontrollerade” spanska revolutionen. De som inom det republikanska lägret starkast motsatte sig revolutionen var faktiskt kommunisterna. Eric Blair, mer känd under författarnamnet George Orwell, deltog som frivillig på den republikanska sidan under spanska inbördeskriget. Efteråt summerade han sina iakttagelser i *Hyllning till Katalonien*, där han skriver:

”Den spanska situationens enda ovanliga karaktärsdrag är att kommunisterna stod inte på yttersta vänstern bland regeringssidans partier utan på yttersta högern.”⁷ Efter ungefär ett år slog folkfrontsregeringen ner den revolutionära rörelsen med våld. Så skedde faktiskt på Stalins uttryckliga order. Den sovjetiske diktatorn var vid den tiden i en position där han mer eller mindre kunde diktera för folkfrontens ledare vad de skulle företa sig, eftersom republiken gjorts fullständigt beroende av omfattande sovjetiska vapenleveranser. Godsen och företagen återlämnades till de gamla ägarna, revolutionsmiliserna som hållit tillbaka Francos arme upplöstes och en vanlig värnpliktsarme trädde i deras ställe. ”Hela den kommunistiska politikens tendens”, skriver George Orwell, ”bestod i att reducera kriget till ett vanligt icke-revolutionärt krig och i ett sådant var regeringen svårt handikappad. Den sortens krig måste nämligen vinnas mekaniskt, det vill säga genom gränslösa vapenleveranser.”⁸ Den värnpliktsarmé som skapades blev i grunden besegrad av Francos drillade elitsoldater och deras tyska och italienska bundsförvanter.

Stalinbiografen Isaac Deutscher gör en intressant analys av den sovjetiske diktatorns Spanienpolitik och dess konsekvenser:

Det spanska inbördeskriget försatte Stalin i dilemman. Han kunde inte annat än önska Franco nederlag. Men om Spanien fick sin ”oktoberrevolution” skulle Västeuropa splittras ännu skarpare, och utsikterna till en överenskommelse mellan Ryssland och västmakterna skulle bli ännu svagare. De motsägelser Stalin invecklade sig i drev honom att från Kreml föra ett inbördeskrig inom det spanska inbördeskriget. De extrema spanska anarkisterna och anarkosyndikalisterna retade sig på

⁷ George Orwell, *Hyllning till Katalonien*, s. 58.

⁸ *Ibid.*, s. 72

kommunisternas orevolutionära taktik. I Katalonien sökte ett halvt trotskistiskt parti, P.O.U.M., införa större social skärpa i striden. Stalin grep sig an med att undertrycka dessa ortodoxa vänsterelement. Han gjorde deras avlägsnande ur den republikanska förvaltningen till ett villkor för Sovjets ammunitionsleveranser till de röda. Han avände till Spanien, förutom militära instruktörer, agenter ur sin politiska polis, experter på kattarejakt och utrensningar, vilka upprättade sitt privata skräckvälde bland de republikanska trupperna.

Grundmotivet bakom alla dessa åtgärder var Stalins önskan att rädda den spanska folkfrontens republikanska anseende samt att undvika att stöta sig med de brittiska och franska regeringarna. Han räddade ingens anseende, och han stötte sig med alla.⁹

Om vi tar in flera perspektiv – vilket alltid är nödvändigt – finner vi denna slutsats är oomtvistad. Stalinpolitikens försvarare menar att Stalin inriktade ”sina strävanden på att tillsammans med västmakterna uppnå en kollektiv säkerhetspolitik för att hejda och slå tillbaka de fascistiska angripstaterna”, att ”vid denna tidpunkt och ända fram till München-uppgörelsen fanns alla möjligheter att hejda angriparna och rädda freden”.¹⁰

Det är dock svårt att se att det fanns någon grund för de illusioner som Stalin hyste om att vinna västmakternas förtroende. Dessa fann ingen egentlig skillnad mellan anarkister, anarkosyndikalister, trotskister och stalinister i Spanien – de drog dem förstås alla över samma kam, de var kort och gott ”de röda”; och Stalin betraktades i dessa kretsar, för att använda Isaac Deutschers ord, som ”överste revolutionshetsare”. Trotskijs jämförelse med Napoleon Bonapartes situation i början av 1800-talet är ganska träffande: trots att han övergivit de jakobinska traditionerna, låtit kröna sig och återinfört den katolska kulturen förblev Napoleon ett hat objekt för hela det härskande halvfeodala Europa därför att han fortfarande försvarade det nya egendomssystem som revolutionen 1789 hade skapat. ”Tills monopolet på utrikeshandeln bryts och kapitalets rättigheter återinförs förblir Sovjetunionen, trots det härskande skiktets tjänster, en oförsonlig fiende i hela den borgerliga världens ögon”, skrev Trotskij 1936.¹¹

Något som däremot väckte gillande i västvärlden, och som idag kan väcka viss förvåning, var den omfattande våg av terror som Stalin utlöste mot sina meningsmotståndare i Sovjetunionen. Medan nazisterna i Tyskland och fascisterna i Italien i sin propaganda gjorde flitigt bruk av både svälten i Ukraina och Stalins politiska terror, visade media och de styrande i västvärlden en tendens att inte bara släta över detta, utan att förneka svälten och rationalisera terrorn som ”juridiskt välgrundad”.

Den stora terrorn

Samtidigt som Stalin inledde den nya högerkursen och flirtade med väst, inleddes också massiva politiska utrensningar inom Sovjetunionens kommunistiska parti. Det började i samband med mordet på partisekreteraren i Leningrad, Kirov, i december 1934. Kirov föll för en mentalt störd students hand. Men för Josef Stalin blev det den välkomna förevändningen till en slutlig uppgörelse med alla hans politiska motståndare inom partiet. Historikern Jean Elleinstein tvekar inte att dra slutsatsen att Stalin nu tog itu med att ”genomföra den plan som han varit tvungen att hålla tillbaka sedan år 1932: han utvecklade en antikommunistisk terror”.¹²

Den sovjetiske diktatorns massiva överfall på sina egna partikamrater var inte så omotiverat som det ofta framställs. Om förtroendet för Stalin var obrutet bland de utländska kommunistpartierna – som saknade inblick i maktkampen inom det ryska partiet – så var förhållandet det rakt motsatta bland många av dem som deltagit i revolutionen 1917. Med större effektivitet än de flesta andra diktaturer har den sovjetiska lyckats att nästan fullkomligt utplåna spåren efter

⁹ Deutscher, *Stalin*, s. 334.

¹⁰ Gustav Johansson, *Svenska folkets undångömda öden*, s. 13f.

¹¹ Leo Trotskij, *Den förrädda revolutionen*, s. 144.

¹² Elleinstein, s. 130.

ett som det verkar ganska utbrett motstånd inom landet mot envåldshärskaren. Den franske historikern Pierre Broué har emellertid sammanställt flera intressanta exempel. Han skriver:

Även om de var isolerade eller inspärrade i fängelser hade de oppositionella inga svårigheter att föreslå lösningar. Man måste lätta på tvångskollektiviseringen som drabbat hela bondeklassen, tillåta folk att lämna kolchoserna, lugna uppskrämda massor. Man måste sänka målen för industrialiseringen, dra med arbetarna i planeringen och korrigera målen i enlighet med hur dessa såg på läget, kort sagt återupprätta arbetardemokratien.¹³ Även om Broué kan konstatera att ”vi vet mycket lite om den verksamhet som bedrevs”, har han funnit belägg för en ”systematisk kamp inom partiapparaten, stödd på ett allsovjjetiskt nätverk som inkluderade huvuddelen av ungtkommunisternas ledare, med hård kritik mot partiapparatens agerande, mot arbetardemokratins förfall och tvångskollektiviseringen.¹⁴

Det omfattande stöd dessa oppositionella hade stod klart i fånglägren dit offren för utrensningarna deporterades. Den enda tidigare politiska avrättningen av en kommunist som ledarna i Moskva vågat sig på hade ägt rum 1929. Offret var en man vid namn Blumkin som rest till Konstantinopel och träffat den landsförvisade Trotskij. Efter mordet på Kirov arkebuserades 39 människor i Leningrad, 29 i Moskva och dussintals andra i Ukraina. Politbyråns majoritet protesterade med stöd av både partimajoriteten och den allmänna opinionen mot terrorn. Men envåldshärskaren i Kreml lät den oförminskat, inriktad på vänsteroppositionen.

Våren 1935 blev tusentals partimedlemmar och deras familjer deporterade från Leningrad till Sibirien. Fram till 1936 räknades de utrensades antal i tiotusental. Det skulle bli mångdubbelt värre. Men innan dess var det nödvändigt att undanröja vänsterkrafternas sista möjlighet till självförsvar. År 1936 omorganiserade Stalin röda armén, som dittills haft karaktären av en ”gräsrotsförankrad” folkmilis, till en ordinär strikt disciplinerad värnpliktsarmé. De formella befälstitlarna, som under revolutionen ersatts av eufemismer som ”befälhavande specialist”, infördes tillsammans med den klassiska militära hierarkin som slutade med en man i toppen – Josef Stalin. Därefter inträdde en dramatisk skärpning av repressionen. Kriget med Nazityskland syntes nu månad för månad rycka allt närmare – i synnerhet efter den tyska inmarschen i Rhenlandet – och till Stalins allmänna rädsla för vänsteroppositionen lades ett nytt hot: han började frukta att det kommande kriget skulle utlösa en revolt mot honom själv precis som första världskriget hade utlöst upproret mot tsaren.

Inom loppet av några år blev två och en halv miljon medlemmar av det sovjetiska kommunistpartiet utrensade, inklusive större delen av Lenins gamla centralkommitté.¹⁵ Över 700 000 avrättades och många fler deporterades till arbetsläger som inte stod de nazistiska koncentrationslägren efter i fråga om grymhet, och där dukade ytterligare hundratusentals människor under. Det beräknas att över en miljon sovjetiska kommunister blev avrättade.¹⁶ Terrorn riktades även mot de utländska kommunistpartierna och kommunistiska flyktingar från högerdiktaturer som Tyskland, Polen och Ungern. Bela Kun, ledaren för den ungerska rådsrepubliken 1919 avrättades. Ledare från kommunistpartierna i Irland, Grekland, Estland, Lettland, Litauen, Iran, Kina, Indien och Korea ställdes inför rätta och arkebuserades. Hela ledningen för det polska kommunistpartiet avrättades, liksom 800 medlemmar enbart i det jugoslaviska partiet.¹⁷

Värst drabbat bland de utländska kommunistpartierna blev det tyska, och därefter det österrikiska. Bland de många tyska kommunister som efter Hitlers maktövertagande flytt till Sovjetunionen bara för att bli avrättade av Stalins polis några år senare befann sig merparten av

¹³ Pierre Broué, *Trotskij: En biografi*, s. 664.

¹⁴ *Ibid.*, s. 666

¹⁵ Hermann Weber, ”Weisse Flecken” in *der Geschichte: Die KPD-Opfer der Stalinschen Säuberungen und ihre Rehabilitierung*, s. 16.

¹⁶ *Ibid.*, s. 13.

¹⁷ *Ibid.*, s. 17.

partiets ledning. Den tyske professorn Herman Weber, som specialiserat sig på det tyska kommunistpartiets historia, menar att det är ”den tyska kommunistiska rörelsens tragedi att fler tyska kommunister dödades av Stalin än av Hitler”.¹⁸

Terrorn inskränkte sig inte enbart till sovjetryskt territorium. Ruth Fischer, veteran i mellankrigstidens tyska kommunistparti, minns:

I en stor grupp tyska kommunister som sändes till Spanien under inbördeskriget ingick Ulbricht [DDR:s blivande statschef]. Han organiserade en tysk avdelning av GPU med högkvarter i Albacete, där han personligen ledde förhören av tyska, schweiziska och österrikiska ”trotskister”. Han var ansvarig för mycket av den tortyr som dessa tyska dissidenter utsattes för och som gav dem en försmak av vad som senare väntade dem i Gestapos våld.* Under flera dagar i rad hölls de inspärrade i fönsterlösa celler, utan mat, förhörda nätterna igenom, tvingade till att stå upprätt i timal i garderobsliknande små celler, slagna med piskor. För kvinnorna gjordes inget undantag.¹⁹

När Stalin var färdig med sina utrensningar av partiet, var turen kommen till Trotskijs skapelse, Röda armén. Fram till hösten 1938 utsattes Röda armén för en katastrofal åderlåtning. Den berövades tre av sina fem marskalkar, 13 av 15 arméchefer, 57 av 85 armékårschefer, 110 divisionschefer och 186 brigadchefer. Alla elva ställföreträdande kommissarier för försvaret avrättades, liksom 75 av de 80 militärrådsmedlemmarna och varenda militärområdesbefälhavare! Därtill likviderades omkring 20 000 officerare.

1930-talets terror befäste förvisso Stalins gränslösa makt i Sovjetunionen, men till ett oerhört pris. Genom utrensningarna inom Röda armén stympades denna – den som 1920 besegrat 17 utländska interventionsarméer, den som av den franske generalen Louiseau år 1935 beskrevs som ”en av de starkaste arméerna i Europa” – till den grad att Sovjetunionen år 1939 knappt ens förmådde klara av det lilla Finland, och två år senare var en hårsman från att fullständigt duka under för den tyska invasionen. En sovjetisk försvarsmakt som förblivit förskonad från terrorn på 1930-talet hade år 1941 troligtvis varit i stånd att besegra Hitlers arméer redan vid gränsen för att därmed förkorta andra världskriget avsevärt.

1930-talets terror var ett i den långa rad av missgrepp från den sovjetiska ledningens sida som spelade Hitler i händerna. Utesluten från mötet i München såg Stalin hösten 1938 hela sin utrikespolitik falla i spillror. Västmakterna närmade sig Hitler och makthavarna i Kreml började så sakta mogna för att göra sammalunda. Allt medan Komintern gick mot sin slutgiltiga politiska bankrutt. Det fanns inga krafter kvar som kunde sätta stopp för det annalkande storkriget.

Lästips

Artikel av C Bergström: [Vägen till andra världskriget](#)

Sovjetunionen:

Kentth-Åke Andersson: [Utvecklingen i Sovjet](#) och [Moskvarättegångarna](#).

J-J Marie: [Samarbetet Stalin-Hitler. Om Molotov-Ribbentrop-pakten och dess följder](#).

Nazismen i Tyskland:

Anders Hagström: [Den tyska kommunismens tragedi](#).

Spanska inbördeskriget:

Anders Hagström: [Om spanska inbördeskriget](#).

¹⁸ *International Viewpoint*, nr. 145/ 1988.

* Efter Francos seger flydde flertalet tyska kommunister i Spanien till Frankrike. Efter Frankrikes fall 1940, under den tysk-ryska paktens, beordrade Stalin flertalet att återvända till Tyskland. Samtidigt utlämnades många tyska kommunister från Sovjetunionen till Nazityskland.

¹⁹ Ruth Fischer, *Stalin and German Communism*, s. 500.

Komintern:

Den franske historikern Pierre Broué är upphovsman till ett omfattande arbete om Kommunistiska internationalen. Följande är hämtade från detta.

[Kommunistiska Internationalen 1926-1933](#) (om ultravänsterpolitiken, som underlättade Hitlers seger)

[Kommunistiska Internationalen 1933-1938](#) (om folkfrontspolitiken, som bl a tillämpades i Spanien).

[Motorsågsmassakern](#). Om utrensningarna i Komintern.

[Dödsbudet. Upplösningen av Komintern](#). Detta skedde 1943, dvs under 2:a världskriget